

Bíró Mihály, a magyar politikai plakát megteremtője

Nem sok olyan alakja van a művészetértelennek — a plakátművészetnek biztosan nincs —, aki annyira egyetlen műhöz kötődne, mint Bíró Mihály. Neve és a kalapácsos vörös ember ma már egymásról elválaszthatatlanok. Mi több: szimbólummá vált alkotása tulajdonképpen ismertebb, mint megalkotója. Bíró Mihályt említve sokan csak akkor jönnek rá, hogy kiről van szó, ha kiderül: ő rajzolta az egykori Népszava plakátból szinte kilépő és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt szimbólumává vált figurát.

Bíró Mihály a magyar politikai plakátművészet megteremtője és 1918-ig egyedüli művelője volt. Feltűnéseig a magyar képes plakátra a festőség, a részletező aprólékosság, a zsúfoltság volt a jellemző. A Bíró-plakátokon viszont megjelentek a szinte egyetlen vonallal felrajzolt robusztus figurák (később a különböző szerepeket is betöltő óriási betűk), amelyek nemegyszer humorba ágyazva, alig egy-két színnel kiemelve és rövid szöveggel kiegészítve egyetlen szempillantás alatt felfoghatóvá tették a mondanivalót.

Ezen új stílus „kitalálója” 1886. november 30-án született Budapesten. A családnak Bian volt egy kantinja és az ottani köfőjtők körében elte a két apától származó 6 gyermek (közük az ötödiknek született Mihály) gyermekkorát. (...) az egy- meg kétdécisek alján maradt pálinkát mindig kiittam — emlékezett később Bíró —, úgy látszik ennek köszönhetem, hogy nem vagyok olyan dekoratív megjelenésű, ahogy ezt ílésemtől mindenki elvárhatná“.)

Középiskoláit az V. kerületi Főreáliskolában (a későbbi Bolyai Reálgimnáziumban) nem fejezte be: osztályról osztályra bukdácsolva, sőt osztályt is ismételve, szabadkézi rajzból is gyenge osztályzatos kapva (!) végül is az érettségi előtt 2 évvel távozott és 1903-ban beiratkozott az Iparművészeti Iskolába. Az iskola kispasztikai szakán tanuló Bíró sikeresebbnél sikeresebb éveket zárt. Sorozatban nyerte el a különféle ösztöndíjakat, és két munkája még tanulmányainak befejezése előtt nyilvánosságot kapott. 1908-ban, végbizonyítvánnyal a kezében állami ösztöndíjjal külföldre ment. Németországba, Franciaországba, Belgiumba, majd 1909 őszén Angliába utazott, ahol az angol iparművészetet megújító Ashbee vezérése alatt fejlesztette tovább képességeit. Angliában megnyerte a világhírű The Studio című lap plakétpályázatának első díját, továbbá ott készült műveiről a Magyar Iparművészet is közölt fényképeket.

1910 kora őszén, 10 hónapi angliai tanulmányút után visszaérkezett Budapestre. Röviddel ezután megtörténik a váltás: a szobrásznak készülő sikeres művész egyik napról a másikra politikai plakátokkal kezdett foglalkozni. E fordulatnak több oka van. Ezekben az években oldódni látszott a szociáldemokrata párt elszigeteltsége és a progresszió különféle árnnyalataival sorozatban tartotta gyűléseit, tüntetéseit nemcsak a választójogért, hanem az élelmiszerárak és a lakbérek emelkedése, a hadikiadások növelése és a Balkán-háborúk ellen. Bíróra, akinek nem volt ismeretlen az üres gyomor élménye, aki most már összehasonlításokat tehetett a magyar és az angliai életviszonyok között, akinek gyermekkori élményei miatt amúgy sem volt idegen egyfajra (rávnirol sem tudatos) haloldali szemlélet és akire félresterve, a mozgalomban akkor már nem kis szerepet játszó Bíró Dezső is nagy befolyással volt, nem kis hatást gyakoroltak ezek a tömegtüntetések, amelyek sokszor arról a Hunyadi térről indultak újukra, ahol akkoriban a Bíró család lakott. Bíró emellett felismerhette: a mozgalomnak óriási szüksége van olyan „propagandistára”, aki képes a mindennapi harc követelményeihez gyorsan igazodva, magas művészi fokon és közértehetően kifejezni a legfontosabb napi problémákat. Erre pedig akkoriban a legmegfelelőbb eszköz a plakát volt. Bírót biztos rajztudása, ötletessége, lényeglátása szinte determinálta a művészeti ág megújítására.

Munkásmozgalom és művész így találkoztak 1910 őszén. A 1910. október 23-i tüntetésre készült első két Bíró-plakáttal kezdődik a politikai-plakát művészet, ztenete Magyarországon. (A műfaj egyébként 1919-ig csak a szociáldemokrata párt állította a maga szolgálatába.) Ezt követően tüncményes gyorsasággal követték egymást a jobbnál-jobb Bíró-plakátok. 1912 elején készült el a híres kalapácsos ember, ugyanannak az évnek a második felében a nem kevésbé híressé vált háborúellenes, „lapátoló halál”-nak is nevezett plakátja. Az első világháború végéig kb. 30 politikai plakát, illetve plakátterv került ki a keze alól és 1914-ben már plakátper is indítottak ellene. (A felmentéssel végződő perben Landler Jenő védte Bíró.)

Az 1918—1919-es forradalmakig ezenkívül kb. 100 kereskedelmi, mozi-, rendezvény-, újság és hadikölcsönplakátot készített. Emellett számos rajzzal, karikatúrával, illusztrációval, néha egy-egy festménnyel is szolgált a munkásmozgalom. A szociáldemokrata párt híres május 1-i emléklapjai közül pl. az 1911—1919. közöttieket mind ő illusztrálta. Valószínűleg 1912—1913-ból való egy kitűnő Marx-szoborfeje és a valamikori OTI-szekház egyik, bányaszecseréltlenségér ábrázoló reliefje, valamint egy óbudai iskolán látható anya—gyermek-szoborkompozíciója. De kitűnő ex-libriseket, iparmű-

(Farkas Árpád reprodukciói)

vészeti tárgyakat is alkotott, 1912 májusában pedig megrendezte nagy sikert aratott önálló kiállítását is.

1915 őszén hívták be katonának. Húsz hónapig szinte minden frontot megjárt, többször kitüntették, de súlyosan megbetegedett: tüdőasztmát kapott, amely későbbi emigrációs évtizedeiben állandóan kiújult és 1948-ban halálát okozta.

A frontokon Bíró a háborút egyértelműen elítélő rajzsorozatát, leszerelése után, 1917-ben viszont néhány hadikölcsönplakátot készített. Utóbbiakat a visszamenőleg „okos” és intoleráns utókor többször felrótta neki, holott e plakátok (amelyek egyébként nélkülöznek mindenfajta uszító hangnemet és művészileg sem jók) fontos jövedelmet jelentettek az éppen leszerelt, beteg és eleinte szükségét szenvedő Bíró számára.

Az 1918—1919-es forradalmakat a maga módján természetesen Bíró is támogatta. A többi között ekkoriban keletkezett híres plakátjai (Köztársaságot, Vörös parlamentet stb.) is ezt tanúsítják, nem beszélve nagyszámú rajzáról, karikatúrájáról. Utóbbiak között igen sok a gúnyosan kritikus hangvételű, a forradalmak vadhajtásait, megoldatlan, vagy újonnan született problémáit ostorozó. A közeletről többé-kevésbé távol maradt, sőt: 1919-nek a magyar plakátművészet csúcspontját jelentő néhány hónapja alatt alig két plakátot készített (a Bitangok... és A kalapácsos ember utolsó, 1919-es május 1-i változata).

Viszont az ő nevéhez fűződik elsősorban 1919. május 1. ünnepi dekorációjának megszervezése. Részt vett néhány hétig Böhm Vilmos oldalán a Tanácsköztársaság harcaiban is. Az utolsó hetekben tanári kinevezést kapott a Képzőművészeti Főiskola újonnan létesített plakátművészeti tanszékére és július 18-án ő lett a képes politikai plakátok kormánybiztosa. Bíró azonban egyetlen órát sem taníthatott és egyetlen plakátügyet sem intézhetett már: a Magyar Tanácsköztársaságot levették.

1919. augusztus 1. után Bíró egy ideig még Budapesten maradt, de Lendvai u. 3. szám alatti műterem-lakásából időben elmenekült. Az őt ott kereső különítményesek vezetője nővérenek kijelentette: „szerencséje, hogy nem találtuk itt, mert megettettük volna vele plakátjait!” Később kizárták a képzőművész szövetségből és a Fészek klubból is. Emiatt azután 1919. november 1-én átlépte az osztrák határt, hogy megkezdje közel 28 évig tartó emigrációját.

Bíró 1928 nyaráig élt Bécsben. Hirneve megelőzte és így nem volt gondja munkát találni. Csatlakozva a magyar emigráció Világosság csoportjához, elsőnek állította ceruzáját a fehérterror elleni harc szolgálatába. Minden lehetőséget kihasználta, a különítményesek cselekedeteit gyilkos humorú rajzokkal leplezte. 1920 júniusában készült el világhírűvé vált, 20 darabból álló Horthy-ellenes rajzsorozata. Az ellenforradalmi rendszer, távollétében, ezért többször is vádat emelt ellene.

Bíró képességeit az osztrák szocialista párt is igénybe vette: az 1920-as és 1923-as választásokon Bécsben szinte csak Bíró-plakátok ösztönözték a választókat, hogy a szocialista pártra szavazzanak. A későbbiek során a párt lapját rendszeresen illusztrálták Bíró rajzai. De az itthoni mozgalom is kapott

DIE DORT SIND AN UNSEREN ELENDE SCHULD!

segítségét tőle: választási plakátokat készített a magyar párt számára és az 1930-as évek közepéig küldte haza rajzait a Népszavának.

Bécsi évei minden addigal nagyobb sikereket hoztak számára. A cégek, újságkiadók, moztulajdonosok plakátmegrendelések tömegével árasztották el. Megnyerte az 1922-es és az 1923-as bécsi nemzetközi vásár plakátpályázatát és voltak olyan bécsi újságok, amelyeknek négy-öt éven át egyetlen száma sem jelent meg Biró-rajz nélkül.

Művészete, amelyet stílusában ugyan a kor legmodernebb irányzatai ekkorra már régen meghaladtak, még mindig tudott új és új ötleteket produkálni. Plakátjain ezekben az években váltak általánossá a már említett és mindig valamilyen szerepet betöltő (pl. falat, épületet, darut, kardot, ágyat stb. felidéző) óriási betűi. E sikerek természetesen jótékony hatással voltak anyagi helyzetére is. (Bár elmondható, hogy a bohém életvitelű, segítségre mindig kész, és ha szükséges, mindig el is vőző Birónál ez nem sokat jelentett: amilyen hamar jött, olyan gyorsan szét is folyt kezei között a pénz.) Most már családalapításra is gondolhatott. 1925-ben egy osztrák tisztviselőnőt vett feleségül, akitől 1926-ban született egyetlen, rajongásig szeretett Éva nevű leánya.

1928 nyarán Biró Berlinbe tette át székhelyét, ahol az UFA filmgyár alkalmazta. A német fővárosban azonban, már csak a gazdasági válság miatt is, sokkal kevesebb munka várta, mint amit Bécsben megszokott. Berlinben is készített ugyan a német szociáldemokrata párt számára plakátokat és néha egy-egy kereskedelmiplakát-megrendelés is befutott, de a gazdasági helyzet és a politikai légkör rohamos romlása miatt 1932 nyarán családjával együtt kénytelen volt visszamenni Bécsbe.

Berlini éveiben Birónak volt két olyan említésre méltó állásfoglalása, amelyek alapvetően progresszív baloldali meggyőződéséről tanúskodnak. 1929-ben a Magyar Revíziós Liga engedélyt kért tőle, hogy kalapácsos emberének figuráját propagandájában felhasználhassa. Biró nyílt levélben, gyilkos és leleplező humorral tagadta meg a kérést. 1932-ben pedig a sokat sejtető Művészet, vagy politikai plakát című interjújában határozottan állást foglalt azokkal szemben, akik e kettőt összeegyeztethetetlennek tartják.

Bécsben alig másfél évet tölthetett. Az 1934-es februári munkásfelkelés leverése őt is valahol a barikádokon érte, és ezért övétől már el sem búcsúzva Pozsonyba menekült. Ezzel megkezdődött négy évig tartó csehszlovákiai emigrációja. E négy évet Biró nemcsak Pozsonyban, hanem Nyitrán, Stösszfürdőn, majd a legvégén Prágában töltötte. Sorsa, főleg az első két évben rendkívül nehézé vált, életének első válságos korszakát élte át. A munkátlanlás, a pénztelenség, a kilátástalanság, a tudat, hogy 1919. óta már negyedszer kellett országot „váltania” az örületig fokozta amúgy is erős honvágyát. 1934 szeptemberétől kezdve kétségbeesett levelekkel bombázta a magyar pártvezetőséget azért, hogy haza-

térését elősegítsék és kalandos terveket szőtt néhány óras illegális pesti kiruccanásra. Azonban a párt minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult: Horthyék sohasem bocsátották meg neki 1920-as rajz-sorozatát.

1935 végétől javulni kezdett a helyzete. Olajfestményeket készített gazdagabb emberek részére, a szlovákiai Magyar Újság is foglalkoztatva, reklámokat készített Stósz-fürdőnek, majd megkapta ottani emigrációjának legnagyobb megbízását: a nyitrai munkásbiztosító pénztár új, modern székházának falára egy kb. 150 m²-es freskót alkotott. (A freskót a Tiso-fele fasiszta szlovák állam idején lemeszelték.)

Már nem szenvedett inséget, de ez otthontalanságából fakadó elkeseredésén mit sem változtatott: „... az életem olyan, mint egy cél nélkül, ida-oda hánykolódó hajó sorsa... Semhol nincs pihenés... Folyton csak vonat és kapkodás. Néha, amikor szegényes cökmőkom bőröndbe csomagolom, elsitom magam...” — mondotta freskójának elkészülte után. Pedig a java még hátra volt.

1938 őszén Hitler bevonult a Szudéta-vidékre. Birónak és emigráns társainak ismét menekülniök kellett. Balszerencséje most sem hagyta el: a Prágából Párizsba tartó repülőgép egyik propellere eltört, vissza kellett térnie a csehszlovák fővárosba, ahonnan csak két nappal később indulhatott újra útnak. 52. születésnapján, 1938. november 30-án érkezett Párizsba.

Biró franciaországi emigrációja — mint a bécsi — szintén 9 évig tartott. De milyen óriási volt a különbség: Franciaországban alig ismert valakit, a nyelvet törve beszélte, hivatalosan munkát nem vállalhatott, betegsége ismét kiújult. És ami a legszörnyűbb, másfél évvel odaérkezése után személyesen is megjelent Párizsban az a modellje, akiről majdnem kész szatirikus albumat rajzolta: Hitler.

A rémült és beteg Biró délnak indult, de több mint 200 km-es gyaloglás után egy francia járőr, német ejtőernyősnek nézve őt falhoz akarta állítani. Amikor végül is elengedték, 12 órával később németek fogták el. Kivégzést úgy kerülte el, hogy a németek portrékat készíttettek vele magukról és ezalatt módja volt a mindig nála levő K. u. K. tiszti igazolvánnyal igazolnia magyar mivoltát. Visszament Párizsba, ahonnan nem mert emigránstársaival együtt Amerikába szökni. Internáltak, kórházba került, megszökött, ismét elfogták. 1943-ban csak úgy tudta elkerülni deportálását, hogy elképzeltő állapotra miatt szállíthatatlan volt. Állandó rémületben élve, magas lázzal, gyógyszerrel nélkül, 37 kilóra lefogyva, végül is meglelte Párizs felszabadulását.

A súlyosan beteg Birónak még 3 évet kellett a kórházi ágyon eltöltenie, amíg hazatérhetett. Az ebből az időből fennmaradt leveleiből elkiseredett, lelkileg megtört, de a fasiszmissal és utóéletével szemben kérelhetetlen művész arcvonásai rajzolódnak ki. Éberrel figyelte az új Magyarországról érkező híreket és dühödt sorokkal ostromozta (mint az 1920-as években, a forradalmakra visszagondolva Bécsben) az idehaza ismét kőpönyeget forgatókat, törtetőket, és a nemlétező ellenállási érdemeiket fitogtatókat. Magára vonatkoztatva egyszer azt írta, hogy „nem tekintem magam egy Károlynak, vagy egy Böhmnek... de az én mesterségemben mint művész és mint szocialista művész nekem is kijárna egy igazi és méltó rehabilitáció.”

1947. május 8-án elérkezett a hazatérés napja. A szociáldemokrata párt Fischer Tibort, a kalapácsos ember egykori birközóhajnok-modelljét küldte ki a nagybeteg művészért. Búcsúztatásakor egy párizsi magyar lap azt írta, hogy Fischer személyében a kalapácsos ember, mint „a munkásosztály Toldi Miklósa leszállt talapzatáról, hogy felkapja alkotóját és ölében hazavigye.”

Vonata másfél órát állt a bécsi pályaudvaron. Kúpejában látta viszont 13 év után újra feleséget és leányát. Majd 28 év után, május 9-én hazatért. Egy svábhegyi szanatóriumban helyezték el, jöllerhet az állam egy elhagyott villát is kiutalt számára. Ebben azonban éppúgy nem töltött egy percet sem, mint ahogy azon a katedrán sem adott már elő, amelyre az 1919-es kinevezését megújítva 1947-ben ismét kinevezték. Annak idején a kommun leverése, most betegsége akadályozta meg abban, hogy akár egyetlen órát is adjon. Még megértte, hogy Pro Arte éremmel kitüntessék és betegágyáról még táviratban üdvözölte az egyesülési kongresszust.

1948. október 6-án, 62 éves korában halt meg.

Horn Emil

A százéves komáromi múzeum

A XIX. század második felében megindult múzeumalapítási hullám az 1870-es évek legelején érte el az akkor csaknem 13 ezer lakost számláló megyeszékhelyet, Komáromot. Itt a múzeumalapítás gondolatát elsősorban a megyéhez tartozó öszönyi római tábor felszínre került régészeti leletanyaga váltotta ki, aminek megmentése céljából Römer Flóris, a magyar régészet egyik úttörője a Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának támogatásával már 1870—1871-ben egy történeti-régészeti egyeslet létrehozásán fáradozott Komáromban, amelynek keretében működött volna a múzeum is. Sajnos a megye akkori vezetősége nem tett érdemleges lépéseket az öszönyi régészeti leletek megmentése érdekében, így Komáromban az első múzeumalapítási kísérlet rövidesen kudarcba fulladt.